

ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΟΥ ΟΜΑΛΟΥ ΚΑΙ Η «ΠΑΤΡΟΝΑ»

Τὸ ἔτος 1953 ὁ φίλος μου συντάκτης τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου Δημήτριος Πετρόπουλος καὶ ἐγὼ κατεγράψαμε σὲ φωνοληπτικὴ ταινία τὰ ἠρωικὰ τραγούδια ποὺ τραγουδιοῦνται ἀκόμη στὰ ὄρεινά χωριὰ τοῦ Ψηλορείτη καὶ τῆς Δυτικῆς Κρήτης. Ἐτυχε νὰ ἐρωτήσουμε τοὺς λαϊκοὺς μας τραγουδιστὰς τί σημαίνει ἡ λέξις πατρόνα, εἰς τὸ κείμενον ἑνὸς λαοφιλεσιτάτου τραγουδιοῦ τῆς Κρήτης :

*Πότες θὰ κάμη ξεστεργιά, πότες θὰ φλεβαρίση,
νὰ πάρω τὸ τουφέκι μου, τὴν ὄμορφη πατρόνα
καὶ ν' ἀνεβῶ στὸν Ὀμαλό, στὴ στράτα τῶ Μουσούρω...*

Οἱ τραγουδισταὶ δὲν ἤξευραν τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως, ἀλλὰ τὴν τραγουδοῦσαν τυπικὰ μέσα εἰς τὸν ἐκ μακρᾶς παραδόσεως γνωστὸν στίχον. Τὸ ἴδιον φαινόμενον παρατηροῦμεν καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους ραψωδοὺς, ποὺ τραγουδοῦσαν ἀρχαϊκὰς λέξεις, χωρὶς νὰ γνωρίζουν τὴν ἔννοιάν των. Τοιαῦται λέξεις ἐχαρακτηρίζοντο ὡς «γλῶσσαι»¹. Μερικοὶ λόγιοι τῆς Κρήτης μᾶς ἐξηγοῦσαν τὴν λέξιν ὡς δῆθεν ἔχουσαν σχέσιν μὲ τὴν κατὰ τὴν περίοδον τῆς Βενετοκρατίας ζωντανὴν λέξιν *patrona*, σημαίνουσαν κυρίαν τοῦ Βενετοῦ προεστῶτος. Τοιαύτην ὁμως μεταφορικὴν χρῆσιν εὐρίσκομεν μόνον εἰς τὴν λογίαν ποίησιν, ἢ τὴν λαϊκὴν τὴν ἐπηρεασμένην ἀπὸ τὴν λογίαν.

Ὁ Κριάρης εἰς τὴν συλλογὴν του ἐξηγεῖ τὴν λέξιν : «εἶδος πιστολίου μεγάλου»². Ἡ ἐξήγησίς του εἶναι ἐσφαλμένη. Ἐπειδὴ ὑπάρχει γενικὴ σύγχυσις ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως, ἐπιχειροῦμεν τὴν κατωτέρω ἔρευναν, ἢ ὁποία ὄχι μόνον ἐρμηνεύει, ὡς νομίζομεν, τὴν λέξιν, ἀλλὰ διαφωτίζει καὶ μερικὰ φαινόμενα ποὺ ἀντιμετωπίζομεν εἰς τὴν μελέτην τῆς προφορικῆς ποιήσεως.

Εἰς τὴν ἔκδοσιν Γιανναράκη εὐρίσκομεν τὴν ἀρχαιοτέραν παραλλαγὴν τοῦ τραγουδιοῦ :

*Χριστέ, νὰ ζώνουμονν σπαθὶ καὶ νὰ ἴπιανα κοντάρι
νὰ πρόβαινα στὸν Ὀμαλό, στὴ στράτα τῶ Μουσούρω,*

¹) Ἀριστοτέλους, Ῥητορ. 1410 b 12, Ποιητ. 1457 b 4, γ. Πλουτάρχου, *Moralia* 2. 406 f. Ἔχομεν δὲ τίτλον «Γλῶσσαι» ὑπὸ Φιλήμονος καὶ ἄλλων ἀρχαίων συγγραφέων, ὡς ὁ Ἀρίσταρχος, ὁ ὁποῖος ἔγραψε «Περὶ Ὀμηρικῶν γλωσσῶν».

²) Ἀ. Κριάρη, Συλλογὴ Κρητικῶν Δημῶδων Ἀσμάτων, Βα ἔκδοσις, Ἀθῆναι, 1920, σ. 199.

νά σύρω τ' ἄργυρό σπαθὶ καὶ τὸ χρυσὸ κοντάρι,
νά κάμω μάννες δίχως γιούς, γυναῖκες δίχως ἄντρες,
νά κάμω καὶ μωρὰ παιδιὰ μὲ δίχως τοὶ μαννάδες³.

Ἐδῶ βλέπουμε ὅτι τὰ ἄρματα εἶναι ἀκριτικὰ καὶ ἔτσι δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ τραγούδι τοῦ Ὀμαλοῦ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ παλαιότερα κρητικὰ τραγούδια. Ὅπως τὸ κλέφτικο τραγούδι γιὰ τὸ κιβούρι τοῦ κλέφτη⁴, ἔτσι καὶ τὸ τραγούδι τοῦ Ὀμαλοῦ, ἐπλάσθη μὲ ἀκριτικὸ πρότυπο.

Μὲ τὴν ἐξέλιξιν καὶ ἀντικατάστασιν τῶν παλαιῶν ὄπλων μὲ τὰ διὰ πυρίτιδος λειτουργοῦντα ἐπέρχεται καὶ ἀλλαγὴ εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ τραγουδιοῦ. «Γὸ ἄργυρό σπαθὶ καὶ τὸ χρυσὸ κοντάρι» γίνονται «τὸ τουφέκι μου, τὴν ὄμορφη πατρόνα». Πότε ἔγινε ἡ ἀλλαγὴ αὕτη θὰ ἐξετασθῆ κατωτέρω, ἀλλὰ πρῶτα πρέπει νὰ δοθῆ ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τῆς σημασίας τῆς λ. πατρόνα. Εἰς τὴν λύσιν μᾶς ἔχει βοηθήσει ἓνας γέρος Κρητικὸς καπετάνιος 97 ἐτῶν ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἄνω Μέρος τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνου. Ἀπαντῶν εἰς σχετικὴν ἐρώτησίν μας, εἶπεν ὅτι εἰς τὰ νεανικά του χρόνια ἡ πατρόνα ἦτο μπαλάσκα μὲ φυσίγγια. Ἡ ἐξήγησίς του μᾶς ἐφάνη σωστή, διότι ἡ μπαλάσκα ταιριάζει μὲ τὸ τουφέκι εἰς τὸ τραγούδι. Ἡ ἐξήγησις τοῦ Κρητικοῦ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ ἓνα πελοποννησιακὸν κείμενον, τὴν διαθήκην τοῦ Γεωργίου Μαυρομιχάλη, ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ καθηγητοῦ Σ. Β. Κουγέα. Γράφων τὴν διαθήκην του εἰς τὴν φυλακὴν τοῦ Ναυπλίου πρὸ τῆς ἐκτελέσεώς του διὰ τὸν φόνον τοῦ Καποδίστρια ὁ Μαυρομιχάλης, παραγγέλλει εἰς τὴν γυναῖκα του μαζὶ μὲ ἄλλα καὶ τὰ ἐξῆς: «Νὰ λάβῃς ἀπὸ τὸν ἐξάδελφόν μας Ἡλία Δημητρακαράκον ταῖς πιστόλαις μου καὶ τὰ ἀσημένια πατρόνια μου, ταῖς ὁποῖαις καὶ τὰ ὅποια τὰ πωλεῖς καὶ δίδεις εὐθὺς τὰ ὅσα γράφω»⁵. Ἡ διαθήκη σφραγισθεῖσα τῇ 10ῃ Ὀκτωβρίου 1831, δεικνύει ὅτι ἡ πατρόνα, τὰ πατρόνια⁶ καθὼς λέγει, ὡς μπαλάσκα, εἶδος φυσιογιωθήκης, ἦτο γνωσιὴ καὶ εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα. Ἡ λέξις ὅμως δὲν υἱοθετήθη καὶ εἰς τὸ λεξιλόγιον τῆς λαϊκῆς ποιήσεως, διότι δὲν τὴν εὐρίσκομεν εἰς τὰ κλέφτικα τραγούδια. Εἰς τὴν κρητικὴν ποίησιν ἐξ ἄλλου ἔγινε σύγχυσις

³) A. Jeannaki, Kretas Volkslieder, Leipzig, 1876, σ. 173.

⁴) Ν. Γ. Πολίτου, Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ Τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, Βα ἔκδοσις, Ἀθῆναι 1932, σ. 50. Δ. Α. Πετροπούλου, Ἑλληνικὰ Δημοτικὰ Τραγούδια, Ἀθῆναι, 1958, σ. 242.

⁵) Σ. Β. Κουγέα, Ἡ διαθήκη τοῦ Γεωργίου Μαυρομιχάλη, Πελοποννησιακά, Τόμ. Α', 1956, σ. 354, στίχ. 129 - 131.

⁶) Ὁ πληθυντικὸς ὀφείλεται πιθανώτατα στὸ ὅτι ἡ φυσιογιωθήκη (μπαλάσκα) ἔχει διπλὴν θήκην.

τῆς πατρόνας μὲ τὸ πιστόλι. Τοῦτο φαίνεται εἰς τὴν ρίμαν τοῦ Ἀντῶ-
νη Γιώργακα (1818) :

*Ἀπὸν τὴ Χώρα ξεκινᾶ καὶ βάνει δυὸ πατρόνες
κ' ἐφέγγανε σιτὴ μέσην του σὰν τοὶ καρνάδες βιόλες.
Βάνει σιὸ σιλακλίκιν του τ' ἀσημωτὸ μαχαίρι...⁷.*

Ὁ Κριάρης ὀρθῶς σημειώνει ὅτι διὰ τὸν τραγουδιστὴν εἰς τοὺς
στίχους τούτους ἡ πατρόνα εἶναι πιστόλι καὶ τὸ σιλακλίκι
εἶναι λέξις τουρκικὴ σημαίνουσα φυσιγγιοθήκη. Ὅτι ὁ Κρητικὸς ρι-
μαδόρος γενικῶς ἔχει ξεχάσει τὴν ἔννοιαν τῆς πατρόνας καὶ ὅτι πυρα-
σύρεται ἀπὸ τὴν ὁμοιοκαταληξίαν «μπιστόλες · βιόλες», ν' ἀντικατα-
στήσῃ τὴν λέξιν πατρόνα μὲ τὴν λ. μπιστόλα, φαίνεται καὶ εἰς ἄλλες
ρίμες :

*Ἔβανε κ' εἰς τὴν μέσην του ἀσημωτὸς μπιστόλες,
Ραμπί μου, πῶς τοῦ σιέκανε, σὰν τοὶ καρνάδες βιόλες⁸.*

*Καὶ τ' ἄρματᾶν του πήρανε, τοὶ δυὸ καλὲς μπιστόλες
σιὸ Κάστιρο καὶ σιὸ Ρέθεμνος δὲν ἦσαν ἔισα βιόλες⁹.*

Ἡ λέξις πατρόνα ἔχει πλέον χαθῆ εἰς ὅλα τὰ ἄλλα κείμενα, ἔκτος
τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Ὀμαλοῦ. Ἀφοῦ ἡ λ. ξεχάσθη μὲ τὴ σημασία φυ-
σιγγιοθήκη, ὁ λαϊκὸς στιχουργός, ὅταν ἔχη ἀνάγκην νὰ χρησιμο-
ποιήσῃ εἰς τὸ λεξιλόγιόν του τοῦτο τὸ accoutrement τοῦ πολέμου,
εἰσάγει ἄλλας συνωνύμους λέξεις, ὡς φυσεκλίκια, μπαλάσκα,
καθὼς βλέπομεν εἰς τοὺς κατωτέρω στίχους :

*Κάτο · Σκουλῆς τὸν ἔφταξε τὰ φυσεκλίκια παίρνει,
γιατ' ἦταν ἡ μπαλάσκαν του μαλαμοκεντημένη¹⁰.*

Ὅτι ὁ λαϊκὸς στιχουργὸς προσαρμόζει τὰς νέας λέξεις εἰς παλαιο-
τέρους τυπικοὺς στίχους, φαίνεται καὶ εἰς τὸ ἑξῆς παράδειγμα :

*Καὶ ζώνεται σιτὴ μέσην του καινούργια φυσεκλίκια
ἀπού 'σαν ὀλοπλούμισια, χρυσᾶ ἔχαν χαριζιλίκια¹¹.*

Ἡ ἐξέτασις τῆς λέξεως πατρόνα εἰς τὰ ἠρωικὰ τραγούδια τῆς Κρή-
της ἀποδεικνύει καὶ ἄλλο φαινόμενον ποὺ σχετίζεται μὲ τὸ προφορι-
κὸν ὕφος (style orale) : Λέξεις ἐκ παλαιᾶς παραδόσεως προερχόμεναι,

⁷) Α. Κριάρη, Συλλογὴ Κρητικῶν Δημοδῶν Ἀσμάτων, σ. 47.

⁸) Α. Κριάρη, Συλλογὴ Κρητικῶν Δημοδῶν Ἀσμάτων, σ. 97.

⁹) Α. Κριάρη, Συλλογὴ Κρητικῶν Δημοδῶν Ἀσμάτων, σ. 80.

¹⁰) Α. Κριάρη, Συλλογὴ Κρητικῶν Δημοδῶν Ἀσμάτων, σ. 80 · 81.

¹¹) Α. Κριάρη, Συλλογὴ Κρητικῶν Δημοδῶν Ἀσμάτων, σ. 111.

μὲ τὸν χρόνον χάνουν τὴν ἔννοιάν των καὶ παραμένουν ὡς «γλῶσσαι» ἢ ἀλλάζουν ἔννοιαν ἔνεκα τῆς λήθης καὶ ἐνίοτε ἀντικαθίστανται ἀπὸ ἄλλας νεωτέρας. Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηροῦμεν εἰς τὸ τραγούδι τοῦ Ὀμαλοῦ καὶ εἰς ἄλλες ρίμες τῆς Κρήτης. Βλέπομεν μίαν διαρκῆ ἐξέλιξιν ἀπὸ τὸ ἀκριτικὸ τραγούδι ἕως τὸν 19ον αἰῶνα. Ἐνάλογον τοῦ φαινομένου τούτου εὐρίσκομεν εἰς τὸ ὁμηρικὸν ἔπος· ἕως τὴν Ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴν ὑπῆρχον «γλῶσσαι»· καθὼς ἔχει δεῖξει ὁ M. Leumann¹², αἱ λέξεις ἄλλαξαν ἔννοιαν καὶ μορφήν, ἐπειδὴ οἱ προφορικοὶ ποιηταὶ δὲν εἶχον συνείδησιν τῆς σημασίας των. Ὡς ἔχω σημειώσει καὶ ἄλλοτε, τὸ ἑλληνικὸν δημοτικὸν τραγούδι εἶναι ἐργαστήριον, ὅπου ἀντιμετωπίζομεν τὰ ἴδια προβλήματα, τὰ ὁποῖα εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὸν Ὀμηρον. Ἡ ἔρευνα τῆς λέξεως πατρόνα μᾶς προσφέρει πολύτιμον στοιχεῖον παραλληλισμοῦ πρὸς ὅμοιον φαινόμενον εἰς τὸν Ὀμηρον, καθὼς τὸ ἐξήτασεν ὁ Leumann.

Μένει τώρα νὰ ἐξετασθῇ πόθεν καὶ πότε ἡ λ. πατρόνα εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἠρωικὴν ποίησιν τῆς Κρήτης. Ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὴν Λατινικὴν (bas. lat.) *patronus* = προστάτης, ὁδηγός, μοδέλλο¹³. Τὴν σημασίαν φυσιογγοθήκη ἔλαβε κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Γαλλίαν, ὅπου ἡ λ. *patron* (= φυσιογγοθήκη) εἶναι ἀρχαιοτέρα τῶν συνωνύμων *giberne* (περὶ τὸ 1752) καὶ *cartouche*¹⁴. Ἀπὸ τὴν Γαλλίαν μετεφέρθη εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὡς *patron* (περὶ τὸ 1683)¹⁵ καὶ εἰς τὴν Γερμανίαν ὡς *patrone*, κατὰ τὸν 16ον καὶ 17ον αἰῶνα¹⁶.

Ὁ Klügel καὶ ὁ Götze ὀρίζουν τὸ 1616 περίπου ὡς χρονολογίαν τῆς μεταφορᾶς τῆς *patrone* εἰς τὴν Γερμανίαν¹⁷. Κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ἀπὸ τὴν Γερμανίαν ἡ λ. ἐπέρασεν εἰς τὴν Ἰταλίαν ὡς *patrona* καὶ τὴν εὐρίσκομεν εἰς τὸν συγγραφέα Montecuccoli (1609 - 1680)¹⁸. Πῶς ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Κρήτην εἶναι ἀγνωστον. Πιθανῶς εἰσῆχθη μὲ τὸ ἐμπόριον τῶν ὀπλων. Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι στεναὶ σχέσεις ὑπῆρξαν μεταξὺ Ἰταλίας καὶ Κρήτης ἀγόμεθα εἰς τὴν σκέψιν

¹²) M. Leumann, *Homerische Wörter*, Basel, 1950.

¹³) *Dictionnaire de la langue française* par E. Littré, Tome I - P, Paris, 1873, σ. 1010, λ. *patron*.

¹⁴) *Αὐτόθι*, σ. 1010.

¹⁵) *Oxford English Dictionary*, Vol. VII, σ. 562.

¹⁶) Jacob und Wilhelm Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, Leipzig, 1854, Τομ. VII, σ. 1506.

¹⁷) Friedrich Kluge und Alfred Götze, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Fünfte Auflage, Berlin 1951, σ. 551.

¹⁸) Carlo Battisti, Giovanni Alessio, *Dizionario Etimologico Italiano*, Firenze, 1954, Τομ. IV, σ. 2806.

ὅτι ἐξ Ἰταλίας εἰσήχθη κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα. Ἐὰν τοῦτο ἀληθεύῃ, τὸ κείμενον τοῦ Γιανναράκη μὲ τὸ «ἀργυρὸ σπαθὶ καὶ τὸ ἀργυρὸ κοντάρι» πρέπει νὰ εἶναι ἀρχαιότερον τοῦ 17ου αἰῶνος. Εἰς διάφορες ῥίμες τὰ σπαθὶ καὶ τὸ κοντάρι ἀντικατεστάθησαν ἀπὸ τὰ μπιστόλια καὶ μπαλάσκες καὶ μόνον τὸ τραγούδι τοῦ Ὀμαλοῦ κρατεῖ ἀκόμη τὰ ἀρχαῖκα σπαθὶ καὶ κοντάρι, καθὼς καὶ τὴν πατρόνα, τὴν ὁποίαν οἱ τραγουδισταὶ χρησιμοποιοῦν, χωρὶς νὰ ἔχουν σαφεῖ συνείδησιν τῆς σημασίας τῆς.

JAMES A. NOTOPOULOS

Trinity College Hartford Conn. U.S.A.